

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI MEKTEPKE SHEKEMGI HÁM
MEKTEP BILIMLENDIRIWI MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI BILIMLENDIRIW, ILIM
HÁM INNOVACIYALAR MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

“TASTIYIQLAYMAN”

**Ilmiy isler hám innovatsiyalar
bo'yinsha prorektor**

K.Seitnazarov

2025 jil

**10.00.03 - QARAQALPAQ TILI QÁNIGELIK
PÁNINEN**

BAĞDARLAMA

Annotaciya

Dastur 10.00.03. Qoraqalpaq tili mutaxassisligi tayanch doktoranturaga kiruvchilar uchun asosiy fanlar asosida tuzilgan.

TUZUVCHILAR

Nukus DPI Qoraqalpoq tili kafedrası mudiri, f.f.n., docent G.Patullaeva,
Nukus DPI Qoraqalpoq tili kafedrası docenti f.f.n. docent A. Orazımbetov

Taqrizchilar: Qoraqalpoq davlat universiteti Qoraqalpoq til bilimi kafedrası professori,
f.f.d. M. Qudaybergenov
ÓzRIA Qaraqalpaqstan bólimi Qaraqalpaq gumanitar ilimler izertlew bólimi
baslıǵı f.i.d., Z. Bekbergenova

KIRISIW

Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı boyınsha dúzilgen baǵdarlama Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı 13.00.02 – Tálım hám tárbiya teoriyası hám metodikası (qaraqalpaq tili). qánigeligi boyınsha tayanısh doktoranturaǵa kiriwshi talabanlarushın arnalǵan. Baǵdarlamada házirgi qaraqalpaq tiliniń strukturalıq hám sistemalıq qásiyetleri, tariyxıy tamırları hám dialektologiyalıq tiykarları, fonetikalıq hám fonologiyalıq, grafikalıq hám orfografiyalıq sistemaları, aytıw normaları, sózlik baylıǵı, leksikalıq, morfologiyalıq hám sintaksislik qurılısları, olardıń rawajlanıwı boyınsha teoriyalıq bilimler berip barıladı.

Baǵdarlamanı dúziwden maqset talabanlarǵa qaraqalpaq tiliniń fonetikalıq qásiyetlerin, sóylew normaları, sózlik baylıǵı, imla qaǵıydaları hám grammatikalıq qurılısı tiykarınan teoriyalıq bilim beriw, olardıń awızeki hám jazba sawatın ósiriw hám sawatlılıǵın asırıw, jetilistiriw (bunda latın jazıwına tiykarlangan imlanı da ózlestire alıw), leksikalıq, morfologiyalıq, sintaksislik jaqtan teoriyalıq hám ámeliy bilim payda etiw.

Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń rawajlanıwıwınıń tiykarǵı basqıshların, onıń kórneкли wákilleriniń shıǵarmaları boyınsha túsiniwler beriledi. Erte dáwirdegi qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwınıń ózine tán nizamli qubılısları. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı pání erde dáwirdegi qaraqalpaq ádebiyat hám XIV ásirde XX ásirge shekemgi ádebiyattı úyreniwge qatnası, ǵárezsizlik dáwiri ádebiyatınıń rawajlanıw ózgeshelikleri qamtıp alınadı. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı ádebiyat teoriyası tiykarlarında úyreniledi.

Tiykarǵı bólim

Qaraqalpaq tili hám ádebiyatınıń tiykarların, awızeki hám jazba normaların puxta ózlestiriw procesinde pedagogikalıq institutlardıń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeligi ushın dúzilgen sabaqlıq, qollanbalardıń materiallarına dóretiwshilik kóz-qarastan qaraw talap etiledi. Sonday-aq qaraqalpaq tiliniń mámleketlik til huqıqın alıwı hám bilimlendiriw haqqındaǵı Nızam materiallarına súyeniw menen baylanıslı bolǵan ózgerisler kirgiziw talap etiledi. Usılardan kelip shıǵıp, qaraqalpaq tilin oqıtıwdıń tiykarǵı wazıypalarına tómendegiler kirgiziledi.

HÁZIRGI QARAQALPAQ ÁDEBIY TILI BOYÍNSHA TEMALAR MAZMUNÍ

Fonetikanıń izertlew aspektleri. Seslerdiń izertlewdiń fraezologiyalıq, akustikalıq hám lingvistikalıq tárepleri. Fonetikanıń akustikalıq tárepi: ses ırǵaǵı, ses kúshi, ses tembri (qońıraw), seslerdiń sozımlılıǵı, rezonanslıq qubılıslar. Fonetikanıń fiziologiyalıq tárepi: sóylew aǵzaları: háreketshen (dawıs shıdıldıǵı til, kishkene til, menen qosa jumsaq tańlay) hám háreketshen emes sóylew aǵzaları (tisler, qattı tańlay). Seslerdiń jasalıwında sóylew aǵzalarınıń xızmeti. Fonetikanıń lingvistikalıq tárepi: fonema haqqında túsiniw. Fonema hám ses, fonemanıń renkleri (ottenoklar).

Qaraqalpaq tili seslik dúzilisin izertlewdiń teoriyalıq derekleri. Seslerdiń basqa til birliklerinen ayırmashılıqları, gáp, sóz dizbegi, sóz, morfema, fonema, (ses). Til sesleriniń materiallıq-akustikalıq hám ideyalıq-mánilik tárepleri. Tildegi ulıwmalıq seslik qubılıslar. Sóylew aǵımın dara seslerge bóliw. Tildiń fonemalıq quramın anıqlaw. Fonemanıń sistema dúziwge qatnası.

Dawıslı hám dawıssız fonemalar. Dawıslılardıń fonologiyalıq sıpatlaması. Dawıslılardıń fonemalıq quramı hám sisteması. Diftonglar. Ayırım diftonglardıń quramı (ıy, iy, uw, úw). Ayırım ashıq diftonglardıń quramı (ye, wo, wó). Dawıslı seslerdiń fonetikalıq sıpatlaması. Dawıslılardıń artikulyaciyalıq jaqtan til aldı, til wortası hám aralas dawıslılar bolıp bóliniw, akustikalıq jaqtan birinshi hám yekinshi formantlar jiyiligine qaray dawıslılardıń bóliniw. Dawıslılardıń klassifikaciyası.

Dawıssızlardıń fonologiyalıq sıpatlaması. Dawıssızlardıń fonemalıq quramı, wolardıń wózgeriw hám rawajlanıw tariyxınan maǵlıwmat. Dawıssız seslerdiń jasalıwı. Dawıssızlardıń fonemalıq sisteması. Qabatlasqan dawıssızlar. Dawıssız seslerdiń artikulyaciyalıq hám akustikalıq sıpatlaması. Erinlik dawıssız fonemalar: b, p, w, m, v, f, til aldǵı dawıssızlar: t, d, s, sh, j, n, l, r, c til ortası dawıssız: y; til artı dawıssız fonemalar: q, d, k kishkene tillik: q, ğ, x, ń kómekey h dawıssız fonemalarınıń klassifikasiyası. Qaraqalpaq tiliniń tiykarǵı nızamları.

Seslerdiń fonetikalıq wózgerisleri. Kombinatorlıq hám spontanlıq ózgerisler. Qaraqalpaq tilinde singarmonizm. Singarmonizm-qaraqalpaq tiliniń tiykarǵı seslik nızamı. Qaraqalpaq tilinde singarmonizmnıń tábiyatı. Buwın qurılısındaǵı singarmonizm. Singarmonizm hám jazıw. Singarmonizm niń fonologiyalıq xızmeti. Dawıslılar singarmonizmi. Tańlaw únlesligi hám erin únlesligi. Dawıssızlar singarmonizmi. Buwın quramındaǵı dawıssızlar singarmonizmi. Dawıssız fonemaların singarmonizmlik reńkleri. Morfemalar shegarasındaǵı dawıssızlar singarmonizmi. Toliq assimilyaciya hám bir jaqlı assimilyaciyası. Ilgerli hám keyinli tásir. Dissimilyaciya qubılısı. Sóz qurılısındaǵı ayırım seslik qubılıslar: redukciya, eliziya, epenteza, proteza, epiteza, metateza.

Buwın hám pát. Buwın hám onıń jasalıwı. Sózlerdi buwınǵa bóliw. Buwınıń túrleri. Sırttan kirgen sózlerdi buwınǵa bóliw hám onıń túrleri. Qaraqalpaq tilinde sózlik pát, túrkiy tillerdegi páttiń ózgesheligi. Sózdegi páttiń ornı. Qaraqalpaq tilinde pát túsetuǵın hám túspeytuǵın buwınlar hám sózler. Tiykarǵı hám kómekshi pát.

Orfoepiya. Orfoepiya haqqında túsinik. Ayırım dawıslı seslerdiń aytılwı. Ayırım dawıssız seslerdiń aytılwı.

Jazıw hám imla. Jazıw hám wonıń áhmiyeti. Awızsha hám jazba sóylewdiń ózlerine tán ayırmashılıqları. Jazıwdıń tariyxı. Jazıw hám wonıń quralları, qádeleri. Álipbe. Qaraqalpaq álipbesiniń tariyxıy qalıplesiw jaǵdayları. Qaraqalpaq tiliniń imlası hám onıń tiykarǵı principleri. Fonetikalıq, morfologiyalıq (etimologiyalıq), tariyxıy (dástúriy) principler. Differenciya principini haqqında. Ayırım háriplerdiń jazılıwı. Túbir hám qosımtalardıń jazılıwı. Kómekshi hám qospa sózlerdiń jazılıwı. Sózlerdiń qosılıp hám bólek jazılıwı. Defis arqalı jazılatuǵın sózler. Bas háriplerdiń jazılıwı. Sózlerdi ótkermelew.

Leksika (sózlik quram) hám leksikologiya haqqında maǵlıwmat. Qaraqalpaq tiliniń leksikasınıń rawajlanıwı, izertleniwı.

Leksikologiyanıń tarawları. Diaxroniyalıq (tariyxıy) leksikologiya. Sinxroniyalıq (házirgi) leksikologiya.

Sóz – til hám sóylewdiń yeń áhmiyetli hám tiykarǵı birligi.

Sózdiń leksikalıq hám grammatikalıq mánisi. Bir mánili hám kóp mánili sózler. Sózdiń tuwra hám awıspalı mánisi.

Sóz mánisiniń awısıw túrleri: metonimiya, sinekdoxa. Sóz mánisiniń tarawı hám keńeyiwı.

Qaraqalpaq tilinde sózlerdiń forma hám mánı qatnaslarına bola túrleri haqqında ulıwma maǵlıwmat.

Omonimler, olardıń kóp mánili sózlerden (polisematizmlerden) ayırmashılıǵı sinonimler

(mániles sózler) hám sinonimiya qatarı. Omonom, sinonim, antonimlerdiń tiykarǵı túrleri hám sóylewde qollanıw qásiyetleri, paronomiya.

Tariyxıy shıǵısı boyınsha házirgi qaraqalpaq ádebiy leksikası: túrkiy tillerine ortaqlıq sózler, qaraqalpaq tiline tán sózler, parsı-tájik, arab tilinen ózlestirilgen sózler, rus tilinen hám rus tili arqalı basqa tillerden ózlestirilgen sózler. Házirgi qaraqalpaq tili leksikasınıń quramı, ulıwma

qollanıwshı leksika, dialektlik leksika-dialektizmler, kásiplik sózler termin hám terminlerdiń leksikası, (atamalar leksikası). Jargon hám argolar.

Qaraqalpaq tiliniń passiv leksikası, neologizmler (jańadan payda bolǵan sózler). Gónergen sózler.

Emocionallıq-ekspressivlik jaqtan qaraqalpaq tili leksikası, ulıwma qollanıwshı emocional-ekspressivlik boyawsız hám boyawlı sózler. Stillik jaqtan qaraqalpaq tili leksikası stiller aralıq leksika.

Frazeologiya. Frazelogiya haqqında maǵlıwmat. Frazelogizm til hám sóylew birliǵı sıpatında. Frazelogiyalıq birliklerdiń mánisine qaray tiykarǵı túrleri hám belgileri.

Leksikografiya. Leksikografiya haqqında ulıwma maǵlıwmat. Sózlikler hám wolardıń tipleri. Enciklopediyalıq, lingvistikalıq sózlikler. Bir tillik hám eki tillik lingvistikalıq sózlikler. Bir tillik lingvistikalıq sózliklerdiń tipleri. Túsindirmeli sózlik, sinonimler, omonimler, antonimlerdiń túsindirme sózlikleri, Frazelogiyalıq sózlikler.

Morfemika hám morfema haqqında ulıwma maǵlıwmat. Morfema hám wonıń túrleri: túbir morfema hám kómekshi morfema. Kómekshi (affiks) morfemalardıń xızmetine qaray túrleri: sóz jasawshı, sóz wózgeriwshı, forma jasawshı; wornına hám mánisine qaray túrleri: suffiks, postfiks, fleksiya; dúzilisine qaray túrleri: ápiwayı affiksler, qospa affiksler. Tariyxıy túbir haqqında túsiniń. Morfemalar arasındaǵı qatnaslar: morfemalıq omonimiya, morfemalıq sinonimiya, morfemalıq antonimiya. Nol' forma.

Sózdiń tiykarı. Dórendi emes, dórendi hám dóretiwshı tiykarlar. Sózdiń morfemalıq qurılısındaǵı ózgerisleri: sińisiw, jılısıw, dekorrelyaciya haqqında maǵlıwmat, onıń kelip shıǵıw sebepleri.

Sóz jasalıw – til biliminiń ayrıqsha tarawı, wonıń fonetika, leksikologiya, grammatika sıyaqlı til biliminiń tarawları menen baylanısı. Sóz jasaw sisteması. Sóz jasalıw qurılısı. Sóz jasaw mánisi. Sóz jasaw tipi. Sóz jasaw usılları: affiksaciya, sóz qosılıw, leksika-semantikalıq, leksika-sintaksislik usıl.

Morfonologiya. Morfonema, submorf. Morfonologiyalıq qubılıslar.

Sózdiń analizi: morfemalıq, morfonologiyalıq hám sóz jasalıw boyınsha tallaw.

Sóz shaqaplarınıń jasalıwı. Sóz shaqaplarında sózlerdiń jasalıwı haqqında ulıwma maǵlıwmat.

Atlıqtıń jasalıwı. Affiksaciya usılı, atlıq jasawshı jasawshı ónimli hám ónimsiz affiksler. Cóz qosılıw usılı: qurama, jup, tákirar, birikken, qıs qarǵan, qospa atlıqlar; Substantivaciya, leksikalizaciya. Atlıqtıń subyektiv baha formaları.

Kelbetliktiń jasalıwı. Affiksaciya usılı. Kelbetlik jasawshı jasawshı ónimli hám ónimsiz affiksler. Sóz qosılıw usılı: jup, tákirar, birikken, qurama kelbetlikler. Adektivaciya.

Feyildiń jasalıwı. Affiksaciya usılı: feyil jasawshı ónimli hám ónimsiz affiksler. Sóz qosılıw usılı, qospa feyiller, feyildiń analitikalıq forması. Kómekshi feyiller.

Ráwishiń jasalıwı. Affiksaciya usılı. Ráwish jasawshı ónimli hám ónimsiz affiksler. Sóz qosılıw usılı: qurama, jup, tákirar, birikken ráwishler. Adverbializaciya.

Grammatika - til biliminiń bir tarawı, onıń tildiń grammatikalıq qurılısına tán bolǵan nızam-qaqıydalardı úyreniwshı sistema ekenligi. Morfologiya haqqında ulıwma maǵlıwmat. Sózdiń grammatikalıq mánileri, onı bildiriwshı qurallar. Grammatikalıq forma, ańlatılıw usılları. Grammatikalıq kategoriyalar: leksikalıq hám grammatikalıq máni. Sóz shaqapları, onıń klassifikacijalanıw principleri: leksika-semantikalıq, formal-semantikalıq (morfologiyalıq), funksional-semantikalıq (sintaksislik). Qaraqalpaq tilindeǵı sóz shaqapları sisteması. Mánili sóz shaqapları (atawıshlar hám feyil). Predikativler. Kómekshi sózler. Modal sózler. Tańlaqlar. Eliklewishler.

Atlıq. Atlıqlardıń grammatikalıq mánisi, morfologiyalıq belgileri, sintaksislik ózgeshelikleri.

Atlıqtıń leksika-grammatikalıq túrleri: ǵalabalıq hám menshikli; konkret hám abstrakt: dara, jámlewshı, zatlıq; betlik hám betlik emes; anıq hám anıq emes atlıqlar. Atlıqlarda jınıslıq mániniń bildiriliwı.

Atlıqtıń morfologiyalıq kategoriyaları: San kategoriyası. Tartım kategoriyası: konkret, abstrakt tartım; daralıq hám sheriklik tartım. Seplik kategoriyası: Grammatikalıq, keńislik seplik. Atlıqtıń sepleniwı: jay, tartımlı, almasıqlıq sepleniw. Sepliklerdeǵı sinonimiya.

Kelbetlik. Ózine tán mánisi, morfologiyalıq ózgeshelikleri, sintaksislik xızmeti. Semantikalıq túrleri: sapalıq, qatnaslıq kelbetlik. Dáreje kategoriyası: jay, salıstırıw, arttırıw. Kelbetliklerdiń atlıqlasıwı.

Sanlıq. Özgeshelikleri. Túrleri: san mánisindegi sózler, yesaplıq (numerativ) sózler, san mánisindegi turaqlı sóz dizbekleri. Qurılısına qaray: jay, qospa sanlıqlar. Mánisine qaray: yesaplıq, qatarlıq sanlıqlar.

Almasıq. Grammatikalıq mánisi, atlıqlasıw wózgesheligi, gáptegi xızmeti. Mánisi boyınsha túrleri: betlew, siltew, soraw-qatnas, ózlik, jámlew, belgilew, belgisizlik, bolımsızlıq. Pronominalizaciya.

Feyil. Grammatikalıq özgeshelikleri (morfologiyalıq belgileri, sintaksislik xızmetleri). Awıspalı, awıspasız feyiller. Dáreje kategoriyası: aktiv dárejeler: túp, sheriklik, ózlik; passiv dárejeler: ózgelik, belgisiz.

Mánili feyiller, onıń semantikasi. Kómekshi feyiller, mánileri hám xızmetleri. Tolıqsız feyil.

Betlik hám betlik emes feyiller. Feyildiń funkcional formaları (betlik emes feyiller): háreket atı, kelbetlik feyil, hal feyil.

Betlik feyiller. Feyildiń grammatikalıq kategoriyaları: bolımlı, bolımsız. Bet-san kategoriyası. Feyildiń betleniwi

Meyil kategoriyası: buyırq, shárt, tilek, anıqlıq.

Máhál kategoriyası: ótken, házirgi, keler máhál, olardıń sintetikalıq, analitikalıq formaları mánileri.

Ráwısh, onıń morfologiyalıq jaqtan ózgermeytuǵını, mánisi boyınsha túrleri. Dáreje kategoriyası: jay, salıstırıw, artırıw dárejesi

Bayanlawıshlıq sóz shaqabı. Qollanıw mánisine qaray: barlıqjoqlıq mánili sózler, minnetlilik mánili sózler.

Kómekshi sózler, wolardıń formalıq jaqtan ózgermewi.

Tirkewish. Grammatikalıq mánileri hám xızmetleri. Shıǵısına qaray túrleri: túpkilikli, atawısh, feyil tirkewishleri, seplikler menen qollanıwı: ataw, barıs, tabıs, shıǵıs, sepliklerindegi sózlerdi basqarıp keletuǵın tirkewishler; kómekshi atawıshlar.

Dáneker. Xızmetine qaray túrleri: dizbeklewshi, baǵındırıwshi. Dizbeklewshi dánekerler: biriktiriwshi, qarsılas, awıspalı, gezekles. Baǵındırıwshi dánekerler: sebep, nátiyje, shárt dáneker. Qurılısına qaray túrleri: dara, birikken, qurama dáneker; dánekerlik xızmettegi sózler.

Janapay. Shıǵısına qaray túrleri: túpkilikli, qalıplesken janapay. Dúzilisine qaray: dara hám quramalı janapay. Mánisine qaray túrleri: qosımsha máni beriwdi janapaylar: anıqlaw, kúsheytiw, sheklew janapayları; modallıq janapaylar: soraw, maqullaw, biykarlaw, salıstırıw, modal, buyırq janapay. Emocional janapaylar. Forma jasawshı janapaylar. Janapaylardıń orfografiyası.

Modal sózler. Modal mánileriniń ańlatılıw usılları. Özgeshelikleri. Mánisine qaray túrleri: jekke mánili, komponentlik modal sózler. Qurılısına qaray túrleri. Sintaksislik özgesheligi. Modal sóz hám kiris sóz túsiniqleri

Tañlaq. Mánisi boyınsha túrleri: emocional, imperativ, etiketlik tañlaq. Qurılısı boyınsha túrleri. Sintaksislik xızmetleri.

Eliklewish. Mánisi boyınsha túrleri: seske hám kóriniske eliklewishler. Fonetikalıq özgesheligi. Grammatikalıq özgesheligi. Qurılısına qaray túrleri: dara, jup, tákirar.

Sintaksis haqqında túsiniq. Sóz dizbegi hám gáp. Sózlerdiń óz-ara sintaksislik baylanısları. Sintaksislik baylanıstıń túrleri. Jay gáp. Mazmunı hám dúzilisi boyınsha túrleri. Qospa gáp. Baǵınıńqlı hám dizbekli qospa gáppler.

Sintaksistiń tiykarı – gáp haqqındaǵı ilim. Sintaksis grammatikanıń sózler hám gápplerdiń wóz-ara baylanısın, gáp aǵzaları, gáp hám sóylewdiń kólemli birliǵi bolǵan tekstti úyreniwshi bir bólegi. Tekst óz quramında bólim, abzac – grafikalıq bóleklerden quralıwı, ayırım óz temalarǵa iye bolıwı, sóylewdiń tekst kórinisinde payda bolıwı. Teksttiń túrleri: mikrotekst hám makrotekst.

Sintaksis tildiń morfologiya, leksikologiya hám fonetika bólimleri menen baylanıslıǵı.

Sintaksistiń tiykarǵı birliǵi – gáp, sóz dizbekleri – gáptiń quramına kiretuǵın járdemshi birlik. Gáptiń sintaksislik birlikleri. Gápke sózlerdi biriktiriw wazıypasın worınlawshı qurallar: sóz formaları (sintaksislik affiksler), kómekshi sózler (sintaksislik – leksikalıq qurallar), orın tártibi hám intonaciya.

Sintaksislik baylanıstıń túrleri: predikativlik baylanıs hám predikativlik emes baylanıs. Predikativlik baylanıs gápti, predikativlik emes baylanıs sóz dizbegin payda etedi.

Sintaksislik qatnaslar. Sózlerdiń atributivlik, obiectlik hám relyativlik qatnasları bolıp, sóz dizbeklerin payda etedi. Predikativlik qatnaslardıń gápti payda yetiwı.

Gpammatikalıq qurallar. Betlik, kóplik, tartım, seplik qosımtaları, kómekshi sózler, intonaciya, sózlerdiń orın tártibi.

Tiykarǵı sintaksislik birlikler. Sóz dizbegi, jay gáp, qospa gáp hám tekst. Bul sintaksislik birlikler wózine tán grammatikalıq wózgesheliklerge iye.

Sóz dizbegi - eki yamasa bip neshe mánili sózlerdiń grammatikalıq baylanısınan dúziletuǵın sintaksislik birlik, predikativlikke iye emes, pikir tıyanaqlılıǵın bildire almaydı.

Jay gáp - bir yamasa bir neshe sózlerden dúzilip, pikir tıyanaqlılıǵın bildiretuǵın predikativlik sintaksislik birlik. Gáptiń tiykarǵı belgisi predikativlik bolıp, gáplik intonaciyaǵa iye boladı.

Qospa gáp - eki yamasa bir neshe jay gáplerdiń mánilik hám grammatikalıq baylanısınan dúziletuǵın sintaksislik birlik. Qospa gáptiń quramındaǵı hár bip jay gáp pikir tıyanaqlılıǵına iye boladı.

Tekst- mánilik hám dúzilislik jaqtan baylanısqa bir tutas sóylem birliǵi. Teksttiń kólemi hár qıylı bolıp keledi. Birewleri qısqa, al birewleri kólemli bolıp keliwi múmkin.

Sintaksis tórt toparǵa bólinip úyreniledi: 1. Sóz dizbegi sintaksisi. 2. Jay gáp sintaksisi. 3. Qospa gáp sintaksisi. 4. Tekst sintaksisi.

Sintaksislik birliklerdi úyreniw baǵdarları. Struktura-semantikalıq hám semantika-strukturalıq baǵdar.

Sintaksislik kateoriyalar. Bet, máhál, modallıq.

Gáptiń bas aǵzaları. Baslawısh, bayanlawısh. Olardıń túrleri, ańlatılıwı.

Gáptiń yekinishi dárejeli aǵzaları. Toqlawısh, anıqlawısh, pısıqlawısh. Olardıń túrleri, ańlatılıwı.

Bir bas aǵzalı gápler. *Feyil bir bas aǵzalı gápler (iyesi belgili, iyesi belgisiz, iyesi ulıwmalasqa, iyesiz gápler).* Atawısh bir aǵzalı gáp.

Basqanıń gápi hám wonıń beriliwi. *Tuwra gáp hám avtor gápi. Ózlestirilgen gápler.*

Qospalanǵan jay gápler. Feyil toplamı jay gápler (Kelbetlik feyil toplamı, hal feyil toplamı, háreket atı feyil toplamı, shárt meyil toplamı). Qaratpalar, kirisler sózler, kiris dúzilmeler, ayırımlanǵan aǵzalar, birgelkili aǵzalar.

Qospa gápler: dizbekli qospa gápler, baǵınıńqılı qospa gápler.

Tiykarǵı ádebiyatlar

1. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tilinde so'zlerdin' jasali'wi'. N., 1979.
2. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tilinin' stilistikasi'. No'kis, 1990.
3. Da'wletov A. Qaraqalpaq tilinin' fonetikasi'. No'kis, 2012.
4. Ha'zirgi qaraqalpaq tilinin' fonetikasi'. No'kis, Qaraqalpaqstan, 2012.
5. Ha'zirgi qaraqalpaq a'debiytilinin' grammatikasi' (So'z jasali'w ha'm morfologiya). N., 1994.
6. Ha'zirgi qaraqalpaq tili. N., 2010.

Qosımsha ádebiyatlar

1. Paxratdinov Q., Seytnazarova N. Qaraqalpaq tilinde so'z jasawshi' affiksler. -No'kis, 2010.
2. Paxratdinov Q., Seytqasi'mov D. Qaraqalpaq tilindegi kelbetlikjasawshi' affiksler. -No'kis, «Bilim», 2013
3. Pirniyazov Q. Qaraqalpaq tilinin' lingvistikali'q terminologiyasi'. -No'kis, 1984.
4. Seydullaeva D Yu. Qaraqalpaq tilindegi kirisso'zler, kiris so'z dizbekleri ha'm kiris ga'pler. Toshkent, 2007.

2025-jıl ushın doktorantura hám tayanış doktoranturaǵa hújjetlerin tapsırǵan talabanlar ushın qaraqalpaq tili kafedrasınan 10.00.03 – Qaraqalpoq tili, hám 13.00.02 – Tálim hám tárbiya teoriyası hám metodikası (qaraqalpoq tili). qánigeligi boyınsha
SORAWLAR

1. Hár túrli fonetikalıq jaǵdaylarǵa baylanıslı payda bolǵan reńkiler. Tayanış túsinikler: *Fonemanıń minnetli renki, dawıslılardıń dawıssızlarǵa tási*
2. Dawıslı hám dawıssız fonemalardıń ayırmashılıǵı. Tayanış túsinikler: *Sóylew aǵzaları, akustikalıq, artikulyaciyalıq, lingvistikalıq*
3. Toliq assimilyaciya. Tayanış túsinikler: *seslerdiń bir-birine tásir etiwı nátiyjesinde tolıq uqsawı*
4. Dawıssızlar singormonizmi. Tayanış túsinikler: *buwın quramındaǵı, morfemalar shegarasındaǵı irgeles sesler ortasındaǵı únleslik.*
5. Fonema hám ses haqqında. Tayanış túsinikler: *átirapımızda sesler oǵada kóp, biraq til sesleri olardan parıqlanadı. Fonema hám ses*
6. Fonetikanıń lingvistikalıq tárepi Tayanış túsinikler: *máni ayırıwshılıq belgi, fonema, ses túsinigi.*
7. Jazıw hám onıń áhmiyeti. Jazıwdıń túrleri. Tayanış túsinikler: *Jazba sóylew hám awızsha sóylewdiń ayırmashılıqları, grafika, piktografiya, ideografiya, buwın, seslik jazıw.*
8. Singormonizm nızamı. Qaraqalpaq tilinde singormonizmniń tábiyatı. Tayanış túsinikler: *Buwın qurılısındaǵı dawıslılar, dawıssızlar, morfemalar shegarasında dawıssızlar singormonizm.*

9. Dawıssızların fonemalıq quramı hám rawajlanıw tariyxınan maǵlıwmat.
Tayanış túsinikler: *dawıssızların qalıplesiwi hám házirgi jaǵdayı, dawıssızlardıǵı fonemalıq ózgerisler*
10. Buwın qurılısındaǵı singormonizm Tayanış túsinikler: *Tórt túrli tembr: juwan-yeziwshilik, juwan erinlik, jeńishke eziwlik tembrler*
11. Dawıslılardıń dawıssızǵa tásiiri. Tayanış túsinikler: *singarmonizm, dawıslılar singarmonizmi, dawıssızlar singarmonizmi*
12. Dawıssız fonemalardıń rawajlanıw tariyxı, renkten fonema qálpine ótiwi
Tayanış túsinikler: *Dáslepki arabsha sózlerdiń kirip keliwine shekemgi, kirip kelgennen keyin hám sońǵı dáwir*
13. Fonemanıń tiykarǵı emes belgileri. Tayanış túsinikler: *fonemanıń tiykarǵı emes belgileri, basqa fonemalardıń tásiiri*
14. Dawıslı fonemalar. Dawıslılardıń fonemalıq quramı Tayanış túsinikler: *Dawıslılardıń qalıplesiwi, tildiń gorizontal vertikal, jazıq jaǵdayı, erinniń, eziwdiń qatnası*
15. Dawıslılardıń tolıq hán jartılay únlesiwı Tayanış túsinikler: *Dawıslı sesler singarmonizm nızamına muwapıq tolıq túrde yamasa jartılay únlesedi.*
16. Fonemalardı ózara qarama qarsı qoyıwdıń áhmiyeti Tayanış túsinikler: *dawıslılar hám dawıssızlar bir-birine ayırım belgileri boyınsha qarama-qarsı qoyıladı.*
17. Progressiv assimilyaciya Tayanış túsinikler: *sóz qurılısında yamasa sóz dizbegindegi aldınǵı sestin sońǵı seske tásiiri*
18. Morfemalar shegarasındaǵı dawıssızlar singarmonizmi Tayanış túsinikler: *dawıssızlar únlesligi, túbir hám morfema*
19. Regressiv assimilyaciya Tayanış túsinikler: *sóz qurılısında yamasa sóz dizbegindegi sońǵı sestin aldınǵı seske tásiiri*
20. Dawıssızların dawıslıǵa tásiiri. Tayanış túsinikler: *Sóylewde dawıssızlar dawıslılarǵa tásir jasaydı. Sonıń nátiyjesinde dawıslılar ózgeriske ushıraydı.*
21. . Sózdiń tiykarǵı leksikalıq mánileri
22. Sóz mánisiniń awısıw usılları
23. Sóz mánisiniń metaforalıq awısıwı
24. Metonimiya hám onıń belgileri
25. Sinekdoxa jolı menen sóz mánisiniń awısıwı
26. Qaraqalpaq tiliniń leksikalıq quramı
27. Basqa tillerden kirgen sózler hám olardıń qollanıwı
28. Ishki hám sırtqı resurs.
29. Gónergen sózler.
30. Qaraqalpaq tilindegi arab-parsı tillerinen kirgen sózler.
31. Ádebiy til hám dialektler
32. Jazba hám awızeki stiller
33. Frazelogiyalıq sóz dizbekleri haqqında túsinik.
34. Frazelogizmderdiń túrleri.
35. Frazelogizmler boyınsha qanday ilimiy miynetlerdi bilesiz?
36. Sózlikler haqqında túsinik
37. Sózliklerdi izertleytuǵın ilim hám onıń wazıypaları

38. Lingvistikalıq sózliklerdiń túrleri
39. Polisemiya hám konversiya usılların túsindirip berin.
40. Omofon, omoformalarǵa mısallar menen óz túsiniǵıńızdi aytıp berin.
41. Ádebiy til degenimiz ne?
42. Dialektizmler degenimiz ne?
43. Ádebiy til menen dialektlerdiń tiykarǵı ayırmashılıǵı qanday?
44. Xalıqtıń janlı sóylew tili degenimiz ne?
45. Dialektlik tildiń xalıqtıń sóylew tili hám ádebiy tilden parqı qanday?
46. Dialekt hám sóylesim arasındaqı parqtı túsindirin?
47. Dialektologiya hám til tariyxı degende neni túsinesiz?
48. Dialektologiyanın basqa ilimler menen (xalıq tariyxı, folklor, etnografiya, arxeologiya, geografiya) qatnası qanday?
49. Dialektologiyanın tiykarǵı wazıypaları degendi qalay túsinesiz?
50. Dialektologiyanın til tariyxın izertlewdegi ornı qanday?
51. Sóylew tilindegi jergilikli ózgeshelikler degenimiz ne?
52. Olardı maalıwmat beriwshilerden jazıp alıwda qanday usıllar qollanıladı?
53. Maalıwmat beriwshilerdiń jas ózgesheligi hám sawatlılıǵı qanday bolıwı kerek?
54. Ádebiy tilge salıstırǵanda awızeki sóylew tili ózgesheliginen qalay anıqlawǵa boladı?
55. Sóylew tiliniń ózgesheliklerin jazıp alıwda qanday usıllardı qollanıwǵa boladı (gúrrińlesiw, magnitofon lentasında jazıp alıw)?
56. Lingvogeografiya predmeti degenimiz ne?
57. Qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq atlası degenimiz ne?
58. Lingvistikalıq atlasnıń kartaları degenimiz ne?
59. Lingvogeografiyalıq kartalar dúziw hám olardı túsindiriw waqtında maalıwmatlar beriw?
60. Kartalardıń ózgesheliklerin analizleń?
61. Túrkiy tilleriniń klassifikaciyası degenimiz ne?
62. Klassifikaciya máseleleri menen qaysı alımlar shuǵıllanǵan?
63. Túrkiy tilleriniń qıpshaq-noǵay shaqabı degenimiz ne?
64. Klassifikaciya boyınsha qaraqalpaq tili qaysı tillerge jaqın?
65. Ózbek tili túrkiy tilleriniń qaysı toparına kiredi?
66. Qaraqalpaq tili dialektler hám sóylesimlerdiń fonetikalıq quramı degenimiz ne?
67. Jergilikli ózgesheliklerdiń leksikası degendi qalay túsinesiz?
68. Dialektlik ózgesheliklerdiń morfologiyası degenimiz ne?
69. Dialektlik ózgesheliklerdiń sintaksislik qurılısı ádebiy tilden qalay parıqlanadı?
70. Semantikalıq dialektizmler degendi neni túsinesiz?
71. Prof. Vurmnın klassifikaciyası boyınsha qaraqalpaq tilindegi dialektler neshege bólinedi hám olardı atap korsetin?
72. (Qaraqalpaq tilin dialektologiyalıq atlasına) neshe punkt saylap alınǵan?
73. Baspadan shıǵarılǵan (Qaraqalpaq tili dialektologiyalıq sózligi) niń avtorları kimler? (1983).
74. Dialektologiya qaysı ilim tarawlarına jaqın?
75. N. Baskakov. Qaraqalpaq tilindegi dialektlerdi neshege bólgen?
76. Sociallıq dialektler degenimiz ne?
77. Dialektler degenimiz ne?
78. Qaraqalpaq tilindegi dialektler menen govorlardı kimler klassifikaciyaǵan?
79. Lingvogeografiya degenimiz ne?
80. Prof. D. Nasirovtıń klassifikaciyası boyınsha dialektler neshege bólinedi?
81. O. Dospanovtıń (Qaraqalpaq tili qubla dialektinin leksikası) monografiyası qashan baspadan shıqtı?

82. Prof. N. Baskakovtın (Karakalpakskiy yazık) miyneti (4 tomliq) qashan shıqqan?
83. Prof. D. Nasırovtıń (Stanovlenie Karakalpaksкого obshenarodnogo razgovornogo yazıka i ego dialektnaya sistema) kitabı qashan baspadan shıqtı?
84. Qaraqalpaq tiliniń dialektlerinde qanday ózgeshelikler kóbirek gezlesedi?
85. Transkriptsiya degenimiz ne?
86. Dialektlerdi izertlegende obektlerdiń qashıqlıǵı bir-birinen qanday bolıwı kerek?
87. Dialektologiyalıq atlas degenimiz ne?
88. Dialektologiyalıq materiallar jıynalatuǵın adamlardıń jas ózgesheligi qanday bolıwı kerek?
89. Qaraqalpaq tilindegi dialektlik ózgeshelikler qaysı waqıttan baslap úyrenile baslaǵan?
80. N. Baskakov Qaraqalpaq tilindegi dialektlerdi neshege bólgен?
81. Prof. Vurmınń klassifikatsiyası boyınsha Qaraqalpaq tilindegi dialektler neshege bólinedi hám olardı atap kórsetiń?
82. (Qaraqalpaq tili dialektologiyasınıń máseleleri) dep atalǵan miynettiń avtorı kim?
83. Jubaylas dialektler degenimiz ne?
84. Dialektologiyalıq sózlik degendi kalay túsinesiz?
85. Sóylesim (govor) degendi túsindiriń?
58. Dialektlik leksikografiya degenimiz ne?
87. (Qońırat) dialekti dep kim aytqan?
88. Shax Abbaz Wáliy dialekti dep kim aytqan?
89. Ádebiy til degenimiz ne?
90. (Sorkol) dialekti dep kim aytqan?
91. Jergilikli ózgeshelikler degen ne?
92. Dialektlik leksikanı túsindirıń?
93. Qaraqalpaq tiliniń dialektlerinde qanday ózgeshelikler kóbirek gezlesedi?
94. Transkriptsiya degenimiz ne?
95. Qaraqalpaq tilindegi dialektlik ózgeshelikler qaysı waqıttan baslap úyrenile baslaǵan?
96. Dialektizm sózler degenimiz ne?
97. Dialekt sózlerdi kalay anıqlaymız?
98. Dialekt sózlerdi leksikalıq tárepine qaray qanday toparlarga bólemiz?
99. Kórkem shıǵarmalardagı dialektlerdi qalay anıqlaymız?
100. Arqa dialektine qaysı rayonlar kiredi?
101. Qubla dialektine qaysı rayonlar kiredi?
102. Dialektologiyalıq kartada neshe punkt jaylasqan?
103. Shomanay sóylesimi haqqında ilimiy izertlew jumısın kim jazǵan?
104. H. Hámıdov qaysı wálayatta jasaytuǵın Qaraqalpaqlar haqqında ilimiy pikir bildirgen?
105. O. Bekbaulov tildiń qaysı tarawı boyınsha ilimiy izertlew jumısın islegen?
106. Moynaq govorı boyınsha ilimiy izertlew jumısı kimge tiyisli?
107. O. Dospanovtıń doktorlıq ilimiy jumısı qaysı baǵdarda izertlengen?
108. «Kemsaliyha» sózi qaysı dialekte sóylewshi halıq tilinde qollanıladı?
109. «Aydas» sózi qaysı dialekte qollanıladı?
110. Erte dáwirdegi qaysı ilimpazdıń dialektolog sıpatında tanıysız?
111. Dialekt sózlerdi ádebiy til leksikasına qatnasın neshe baǵdarda úyrenemiz?
112. «Dagıw» sóziniń ádebiy tildegi mánisin kórsetiń?
113. Yu. Ibragimov qaysı rayondaǵı Qaraqalpaqlardıń sóylew tili ózgesheligi boyınsha ilimiy jumıs alıp barǵan?
114. Óziń qorshaǵan obektı turlishe jaǵdayda úyreniui jashınan dialektologiya neshe tarawǵa bólinedi?
115. Qaraqalpaq dialektologiyasınıń payda bolıw, qalıplesiw hám rawajlanıw tariyxında neshe baskishta atap aytıwǵa boladı?
116. Oguznama neshinshi ásirde jazılǵan?
117. «Ag jazlıq» sózi qaysı kásipke baylanıslı qollanıladı?
118. «Turımtay» neniń atamasın bildiredi?
119. Quladı, iship aldı qanday sózler?
120. «Adeyi» sóziniń ádebiy tildegi mánisi qanday?
121. «Til-ádebiyattıń birinshi elementi» degen pikir kimge tiyisli?
122. «Qasharman» sózi neniń atamasın bildiredi?
123. Aymaqlıq hám kásibiy dialektlerdi jobalı izertlew jumısları qaysı waqıtlardan baslandı?
124. Kunner-kunlar sózlerindegi ayırmashılıq qaysı tarawdagı ózgeshelikke misal boladı?
125. Koris-korish sózlerindegi ayırmashılıq qaysı tarawdagı ózgeshelikke misal boladı?
126. Mańlay-peshene sózlerindegi ayırmashılıq qaysı tarawdagı ózgeshelikke misal boladı?
127. Dialekt sózler ishinde miyman-mehman, baqsı-baqshı sózleri qaysı tilden kirip kelgen?
128. Ashıq, gitjan sózleri qaysı tilden kirip kelgen?
129. Taralıw shegarası qamrıtuǵın makanına qaray dialekt sózlerdi neshe toparǵa bólemiz?
130. Maxmud Qashǵariydiń «Devanu-luǵat-it-türk» miyneti haqqında maǵlıwmatlar.

131. Yusup Has Hajibtiń «Qutadgu bilik» shıǵarması. «Qutadgu bilik» (Baxıt keltiriwshı bilim) shıǵarması nusqaları hám olardıń izertleniw máseleleri.
132. 1.Ulıwma til bilimi kursinnin qurami?
133. Ulıwma til bilimi kursınıń izertlew ob`ekti hám wazıypası neden ibarat?
- 134."Sapskrit tilinin grammatikasi" onin avtorı kim?
135. Platon tildegi sozlerdi neshe toparga bolgen?
136. Al`- Feruzabadiy (arab) neshe tomlik sozligi bar?
137. M.Kashgariy neshinshi esirde jasagan?
138. Xind- Evropa tillerinin salıstırma grammatikasin duzgen alim?
139. Tillerdin morfologiyalıq klassifikatsiyası?
140. Tillerdin genologiyalik klassifikatsiyası?
141. Uliuma til biliminin tiykargi tarawları?
142. A.I.Boduen de Kurgene kaysi lingvistikalik mekteptin wakili?
143. Arab lingvistikasınıń fonetikasi?
144. Arab lingvistikasınıń grammatikasi?
145. Arab lingvistikasınıń leksikologiyası?
146. Til tuwralı jańa ilim» mektebinde N.Ya. Marr ha'm onıń jetiskenlikleri, kemshilikleri, kritikalanıwı?
147. Tillerdiń morfologiyalıq klassifikatsiyası: Flektiv tiller, Agglyutikativ tiller, ajratıwshı yaǵınıy túbir tiller, Polisintetik tiller?
148. Tillerdiń geneologiyalıq klassifikatsiyası?
149. Tuwısqan tiller hám olardıń materiallıq uqsaslıǵı?
150. Tillerdiń geneologiyalıq klassifikatsiyasıha'm olardıń tiykargı til sem`yaları?
151. XIX-ásir lingvistikasındaǵı aǵımlar?
152. Naturalistik aǵım, psixologiyalıq aǵım, jas gramatistik aǵım?
153. Germanistikaniń payda bolıwı?
154. Frants Bopp miynetleri.
155. Kristian Rask miynetleri.
156. Ya.Grimm miynetleri.
157. Qayta tikleniw dáwiri lingvistikası.
158. (Sorkol) dialekti dep kim aytqan?
159. Jergilikli ózgeshelikler degen ne?
160. Dialektlik leksikanı túsindirıń?
161. Qaraqalpaq tiliniń dialektlerinde qanday ózgeshelikler kóbirek gezlesedi?
162. Transkriptciya degenimiz ne?
163. Qaraqalpaq tilindegi dialektlik ózgeshelikler qaysı waqıttan baslap úyrenile baslaǵan?
164. Dialektizm sózler degenimsiz ne?
165. Dialekt sózlerdi kalay anıqlaymız?
166. Dialekt sózlerdi leksikalıq tárepine qaray qanday toparlarga bólemiz?
167. Kórkem shıǵarmalardagı dialektlerdi qalay anıqlaymız?
168. Arqa dialektine qaysı rayonlar kiredi?
169. Qubla dialektine qaysı rayonlar kiredi?
170. Dialektologiyalıq kartada neshe punkt jaylasqan?
171. Shomanay sóylesimi haqqında ilimiy izertlew jumısın kim jazǵan?
172. H.Hámıdov qaysı wálayatta jasaytuǵın Qaraqalpaqlar haqqında ilimiy pikir bildirgen?
173. O.Bekbaulov tildiń qaysı tarawı boyınsha ilimiy izertlew jumısın islegen?
174. Moynaq govori boyınsha ilimiy izertlew jumısı kimge tiyisli?
175. O.Dospanovtıń doktorlıq ilimiy jumısı qaysı baǵdarda izertlengen?
176. «Kemsaliyha» sózi qaysı dialekte sóylewshi halıq tilinde qollanıladı?
177. «Aydas» sózi qaysı dialekte qollanıladı?
178. Erte dáwirdegi qaysı ilimpazdıń dialektolog sıpatında tanıysız?
179. Dialekt sózlerdi ádebiy til leksikasına qatnasın neshe baǵdarda úyrenemiz?
180. «Dagıw» sóziniń ádebiy tildegi mánisin kórsetiń?
181. Yu.Ibragimov qaysı rayondaǵı Qaraqalpaqlardıń sóylew tili ózgesheligi boyınsha ilimiy jumıs alıp barǵan?
182. Óziń qorshaǵan obektı turlishe jaǵdayda úyreniui jashınan dialektologiya neshe tarawǵa bólinedi?
183. Qaraqalpaq dialektologiyasınıń payda bolıw, qalıplesiw hám rawajlanıw tariyxında neshe baskıshta atap aytıwǵa boladı?
184. Oguznama neshinshi ásirde jazılǵan?
185. «Ag jazlıq» sózi qaysı kásipke baylanıslı qollanıladı?
186. «Turımtay» neniń atamasın bildiredi?
187. Quladı, iship aldı qanday sózler?
188. «Adeyi» sóziniń ádebiy tildegi mánisi qanday?

189. «Til-ádebiyattıń birinshi elementi» degen pikir kimge tiyisli?
190. «Qasharman» sózi neniń atamasın bildiredi?
191. Aymaqlıq hám kásibiy dialektlerdi jobalı izertlew jumısları qaysı waqıtlardan baslandı?
192. Kunner-kunlar sózlerindeki ayırmashılıq qaysı tarawdağı ózgeshelikke mısál boladı?
193. Koris-kórish sózlerindeki ayırmashılıq qaysı tarawdağı ózgeshelikke mısál boladı?
194. Mańlay-peshene sózlerindeki ayırmashılıq qaysı tarawdağı ózgeshelikke mısál boladı?
195. Dialekt sózler ishinde miyman-mehman, baqsı-baqshı sózleri qaysı tilden kirip kelgen?
196. Ashıq, gitjan sózleri qaysı tilden kirip kelgen?
197. Taralıw shegarası qamtıytuǵın makanına qaray dialekt sózlerdi neshe toparǵa bólemiz?
198. Qaraqalpaq tilindeki dialektlik ózgeshelikler qaysı waqıttan baslap úyrenile baslaǵan?
199. N.Baskakov Qaraqalpaq tilindeki dialektlerdi neshege bólgen?
200. Prof. Vurmınń klassifikaciyası boyınsha Qaraqalpaq tilindeki dialektler neshege bólinedi hám olardı atap kórsetiń?